

Sümboolne võim Eesti etnopolitikas

Raivo Vetik, Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi võrdleva poliitika professor

Sergei Ivanov, Tallinna Ülikooli riigi- ja poliitikateaduste doktorant

Mitte-eestlastest ametnike arv on 1990. aastate algusega võrreldes ligi kümme korda vähenenud. Demokraatlik valitsemine põhineb osalusel ja kaasatusel.

Artiklis analüüsitakse sümboolse võimu strateegiaid Eesti etnopolitikas etnilisest esindatusest lähtudes. Esindusbürokraatia teooria eeldab, et riigi ja ühiskonna vahelkordade kujundamisel on oluline vähemuste esindatus mitte ainult parlamendis, vaid ka ametnikkonnas. Esindusbürokraatia täidab mitmeid olulisi funktsioone, mis on seotud poliitika parema toimimisega, võrdsete võimaluste ja kaasamisega ning mitmekultuuriliste ühiskondade efektiivse valitsemisega (Groeneveld, Van de Walle 2010). Kui vähemused on ametnikkonnas esindamata, jäävad need funktsioonid täitmata ning sellel võib olla negatiivne mõju ühiskonna ja riigi toimimisele ning vahelkordadele.

Eestis on esindusbürokraatiaga seotud teemasid vähe uuritud (Roose-Reinthal 2010). Kõige ilmekamad andmed pärinevad Sergei Ivanovi valmivast doktoritööst, mis toob esile vähemuste esindatuse hüppelise vähenemise Eesti Vabariigi ministeeriumide ametnikkonnas 1990. aastate alguses taasiseseisvumise algperioodil ning selle süvenemise. Vahetult enne taasiseseisvumist oli mitte-eestlastest ametnike ligikaudu kolmandik, praegu on nende arv kahanenud ligi kümme korda, kahe-kolme protsendini (Ivanov 2013). Artikli uurimisobjekt on Riigikogu liikmete seisukohad muutuse suhtes. Analüüsime tehtud intervjuudele toetudes, kuidas tajuvad Riigikogu liikmed etnilise alaesindatuse tekkimise põhjusi ja mõju ühiskonnale ning kas ja mil viisil peaks nende arvates riik sekkuma, et vähemuste esindatust suurendada.

Artikli teoreetiliseks raamistikuks on valitud prantsuse sotsioloogi Pierre Bourdieu sümboolse võimu teooria. Valik tuleneb asjaolust, et etniline alaesindatus on Eesti riigiparaadis ühelt poolt ilmne, kuid teiselt poolt tundub see meile täiesti iseenesestmõistetav ja ei tekita mingeid emotsioone (Rannut 2013). Kindlasti ei kehti probleemsete olukordade iseenesestmõistetavus ühtmoodi kõigi kohta ning seda tahamegi analüüsida – kui erinevalt või sarnaselt tajuvad Riigikogu parteide liikmed etnilist alaesindatust ning mida see ütleb Eesti etnopolitiilise võimuvälja kohta tervikuna.

Kirjeldame lühidalt Eesti etnopolitiilise võimuvälja kujunemist 1990. aastate algul, esitame uuringu teoreetilise skeemi, keskendume empiirilisele uuringule ning tulemuste analüüsile. Sergei Ivanov intervjueeris Riigikogu liikmeid 2012. aasta augustist oktoobrini Riigikogu ruumides Lossi plats 1a. Valimi moodustasid 60 Riigikogu liiget, 15 rahvaesindajat igast Riigikogus esindatud erakonnast.

Meie käsitus sisaldab ebatraditsiooniliselt ka artikli aluseks oleva teoreetilise raamistiku mõnede aspektide kriitikat. Me ei pea Bourdieu käsitlust viimase instantsi tõeks, vaid näitame oma empiirilistele tulemustele toetudes ka selle nõrkusi. Põhiline, millega me tema sümboolse võimu teoorias ei nõustu, on

asjaolu, mida kirjanduses on hakatud tähistama terminiga „kahtlemise sotsioloogia” (Grenfell 2008). Usume, et Bourdieu teooria annab uurijale poliitilise protsessi analüüsiks ja mõtestamiseks küll hea stardipositsiooni ja üldraamistikku, kuid seda tuleks täiendada „usalduse sotsioloogiaga”, näiteks Luc Boltanski pragmaatilise sotsioloogia võtmes (Boltanski 2011).

Etnopoliitilise võimuvälja kujunemine

Eesti praeguse etnopolitiika mõistmine eeldab sisepoliitilise võimuvõitluse uurimist, mille tulemusena on kujunenud etnopolitiilise võimuvälja positsioonid (Metcalf 1996; Ruutsoo 2002; Steen 2006; Vetik 2012). Taasiseseisvumise algul toimunud võimuvõitluse käiku mõjutas kõige enam Nõukogude aeg, kui Eestis kujunes kaks võrreldava suurusega keelekogukonda. Sel ajal olid sisserännanud mitmes mõttes privilegeeritud staatuses: mitmed eluvaldkonnad läksid üle venekeelsele asjaajamisele, üleliidulistes ettevõtetes, kus enamik sisserännanud töötas, oli töötajatel eelisõigus korteri saamisel jms. Meie uuringu kontekstis on oluline rõhutada, et kahe keelekogukonna kontaktid jäid nõrgaks ning sisuliselt oli tegemist paralleelsete ühiskondadega, kelle arusaamad Eesti riikluse taastamisest ja uue avaliku sfääri kujundamisest 1990. aastate algul olid väga erinevad (Vetik 1993). Kõik nimetatud asjaolud andsid etnopolitiilise võimuvälja positsioonide võtmisel tugeva eelise rahvuslust rõhutavatele jõududele.

Eesti etnopolitiilise võimuvälja kujunemist käsitlevad uuringud võib jaotada kaheks: üks suund mõtestab seda Eesti rahvusriikluse ülesehitamisena, teine ühiskonnas reaalselt kujunenud mitmekultuurilisuse ning selle raames vähemuste õiguste kaitsmise vajadusena. Viimase lähenemise nimekaid esindajaid on Rogers Brubaker, kes näeb Eesti riigi etnopolitiikat 1990. aastatel mitte rahvusriigi ratsionaalsusest lähtuva moderniseerumise instrumendina, vaid pigem „rahvustava riigi” eliitide omavahelise võimuvõitluse väljendusena, milles üks rühm kasutab vastandumist venekeelsele vähemusele ja Venemaale oma peamise poliitilise ressursina (Brubaker 1996). Samasugust lähenemist esindab Graham Smith, kes leiab, et Eestis loodud etnopolitiilised institutsioonid peegeldavad ainult ühe rahvusrühma huve ning et rahvusriikluse ülesehitamine läänelikus tähenduses on siin asendatud identiteedipoliitikaga, mille tulemuseks on etniliste vähemuste mitteametlik väljatõrjumine avalikust sfäärist (Smith *et al* 1998). Seega rõhutab see suund sümboolse võimu domineerimise aspekti Eesti etnopolitiikas (Semjonov 2002).

Rahvusriikluse paradigma raames tehtud uuringud lähtuvad aga poliitilisest ja õiguslikust eeldusest, mille kohaselt tuleb Eesti Vabariigi juriidilise järjepidevuse idee alusel luua etnopolitiilised institutsioonid, mis viiksid lõpule nõukogude võimu poolt peatatud Eesti ühiskonna moderniseerumise (Lauristin, Vihalemm 2009). Moderniseerumine eeldab ühiskonna segregeerituse vähendamist ning rahvusriigi toimimiseks vajaliku ühtse identiteedi loomist, mis taasiseseisvuse algul selgelt puudus (Vetik 1993). Selles mõttes tuleb Eesti riigi etnopolitiikat (eelkõige keele-, haridus- ja kodakondsuspolitiikat) näha instrumendina taasiseseisvunud Eesti riigile lojaalse kodanikkonna kujundamisel. Seega rõhutab nimetatud suund eelmisele vastupidi sümboolse võimu sotsialiseerimise aspekti Eesti etnopolitiikas.

Teoreetilistest või poliitilistest eelistustest sõltumata toovad viimaste aastate empiirilised uuringud esile mitmeid negatiivseid trende: meil on endiselt suur hulk mittekodanikke ning Eesti kodakondsuse saamise atraktiivsus nende seas väheneb, usaldus Eesti riigi vastu ning kuuluvustunne Eestisse on venekeelsetel inimestel väike, sotsiaal-majandusliku ebavõrdsuse tajumine rahvustunnuse alusel kasvab (Vetik *et al* 2010). Sellise ebavõrdsuse väljendusi on ka riigi ametnikkonnas etnilise alaesindatuse süvenemine. Viimastel aastatel toimunud rahvussuhete tugev politiseerumine on esile toonud erinevate keelekogukondade ajaloomälude konflikti ja vastastikuse ohu taju (Ehala 2009). Selliste protsesside tulemusena on Eesti ühiskonna integratsiooni perspektiiv muutunud ebaselgeks – eestivenelased võivad küll omandada eesti keele ja saada Eesti kodakondsuse, kuid see ei suurenda enam nende sisemist seosetunnet Eesti ühiskonna ja riigiga. Integratsiooni monitooringud näitavad, et eesti keelt küll õpitakse üha enam, kuid samal ajal tajutakse järjest rohkem riiklike keeleõppe tõhustamise poliitikaid ülaltpoolt tuleva survena, mis kutsub esile negatiivse vastureaktsiooni ja muudab keeleõppe puhtinstrumentaalseks tegevuseks (Vihalemm 2008). Kirjanduses seotakse sellised arengud paljus parteipoliitiliste põhjustega: Eesti parteimaastiku märkimisväärne eripära enamiku Kes- ja Ida-Euroopa riikidega võrreldes ongi sotsiaal-majanduslike lõhede tähtsuse taandumine ning etniliste lõhede esiletõus (Saarts, Lumi 2012). Selle tulemusena on Eesti võimuväli etniliselt polariseeritud ning nn vene kaart, mille abil parempoolne valitsuskoalitsioon mobiliseerib etniliste eestlaste hääli ja opositsioon eestivenelaste hääli, on muutunud valimistel oluliseks trumbiks.

Sümboolse võimu teooria

Artiklis eeldatakse, et parteipoliitilise võitluse keskne areen on sotsiaalse tegelikkuse diskursiivne konstrueerimine, mille peamine instrument on sotsiaalsete nähtuste klassifitseerimine ja mõtestamine. Analüüsime seda Bourdieu sümboolse võimu teooria abil, mis eristab kolme sotsiaalse tegelikkuse konstrueerimise taset: võimuväljal eristuvad positsioonid, dispositsioonid ja seisukohavõttud (Bourdieu 1977). Võimuvälja positsioonide formaalse struktuuri on uurija konstrueerinud tema teoorias esiletoodud olulisemate tunnuste järgi. Dispositsioonides väljenduvad poliitika toimijate tajuskeemid, mis põhinevad sotsiaalse tegelikkuse klassifitseerimisel neile omasel viisil. Seisukohavõttud on nende konkreetsete arvamused konkreetsetes küsimustes.

Kirjeldame järgnevalt nimetatud kolme taset Bourdieu teoreetilise „tööriistakasti” olulisemate mõistete – väli ja habitus – kaudu. Sotsiaalse välja mõistet kasutab Bourdieu esimest korda oma artiklis Roland Barthesi ja Raymond Picardi kirjandusteoreetiliste vaadete kohta, näidates, et erinevustest hoolimata moodustab nende vaidlus ühe laiema struktuuri kaks elementi, millesse mõlemad panustavad. Sotsiaalne väli kujutab endast kooseksisteerivate, kuid eristuvate positsioonide tervikut, mis on üksteise suhtes välised ja määratud vaid suhtega teistesse (lähedus, kaugus, naabrus, ülal, all, keskel jms). Väljal asuvaid subjektipositsioone täidavad poliitilises protsessis erinevad rühmad, kusjuures „mingi rühma tunnuseid, mille nad omandavad mingil hetkel olenevalt oma positsioonist ning vara ja võimalike praktikate pakkumisest määratud oludes, ei tohi vaadata nende seismiste omadustena. Selle asemel tuleb vaadata sotsiaalsete

suhete tervikut, mis on homoloogiasuhte kaudu ühendatud tegevuste tervikuga” (Bourdieu 1977, 20).

Habituse mõiste kaudu toob Bourdieu esile asjaolu, et sotsiaalne reaalsus ei ole ette antud valmiskujul, vaid kodeeritud erinevatest vaatepunktidest lähtudes: ühel pool on teadlased, kes konstrueerivad võimuvälja struktuuri oma teoreetilistest eeldustest lähtuvalt, teisel pool poliitika toimijad, keda iseloomustab mitte teoreetiline, vaid praktiline teadmine välja ja omaenda positsioonist sellel. Lisaks uurija ja toimija perspektiivide eristamisele kahestab habituse mõiste toimija perspektiivi ka sisemiselt – konkreetseteks seisukohavõttudeks mingil teemal ja üldisteks sotsiaalse reaalsuse tajuskeemideks. Bourdieu rõhutab, et habitus ei ole refleksiivne ja ratsionaalne sotsiaalse tegelikkuse tunnetamine, vaid intuiitivne ja praktiline nähtuste klassifitseerimine, põhinedes toimijate „oma õige koha” tajumisel võimuväljal, „habituse kaudu on meile antud terve mõistus, maailm, mis tundub enesestmõistetav” (Bourdieu 1977, 19). Habituse tõttu on toimija teatud mõttes sunnitud olukorras, ta peab võtma sellele vastavaid seisukohti, et järgida oma objektiivseid huve, mis on määratud sotsiaalse välja positsiooniga.

Sotsiaalsel väljal toimuva poliitilise võitluse kõige üldisemaks aluseks on Bourdieu järgi ühiskondlikust tööjaotusest tulenev domineeriva eliidi ja domineeritud massi eristumine kaheks vastandlikuks klassiks. Võimuväljal esindab nimetatud sotsiaalset jaotust kahe võimuressursi – materiaalse ja vaimse, majandusliku ja kultuurilise – kandjate eristumine domineeriva klassi (poliitilise klassi) kaheks fraktsiooniks (Bourdieu 1985, 735). Poliitilise võitluse sisuks on nende omavaheline konkurents, kusjuures poliitilise klassi domineeritav fraktsioon võtab endale harilikult domineeritava klassi esindaja rolli, kuivõrd nende positsioonid võimuväljal on homoloogilised, s.t mõlemad on domineeritavad. Mis tahes teised sotsiaalsed ja poliitilised vastandused saavad sügavama tähenduse just nendest fundamentaalistest eristustest, sest kõik sotsiaalsed väljad on organiseeritud polaarsete positsioonide vastandumise kaudu, olles oma vahekordades homoloogilised domineerija ja domineeritava põhivastandusele.

Lõpuks toob Bourdieu domineerija ja domineeritava konkurentsile esile kaks dimensiooni ja neist tulenevad eesmärgid, mis määravad ära poliitilise protsessi arengusuuna: need on võitlus domineeriva positsiooni eest sotsiaalsel väljal ning oma senise positsiooni kohaselt võitlus väljal kujunenud *status quo* säilitamise või muutmise eest (Bourdieu 1989, 20). Selles raamistikus tulebki sisse sümboolse võimu mõiste – see on võim, mis luuakse mingi ühe rühma habitusel põhinevate seisukohavõttude esitamisega avalikus ruumis loomuliku ja iseenesestmõistetavana, mille tulemusena ka teised rühmad tajuvad sotsiaalset tegelikkust mitte enda, vaid antud rühma terminites ning sellele vastavalt kas säilitamist väärivana või muutmist vajavana (Bourdieu, Passeron 1977). Sümboolse võimu rakendamine privilegieerib ühe maailma tajumise viisi teiste arvel, legitimeerides selle rühma habituse universaalsena ning selle kaudu domineerimissuhteid taastootes. Selles mõttes ongi poliitilise võitluse olemuseks nii-öelda klassifikatsioonivõitlus – ühe rühma subjektipositsiooni huvidest tuleneva vaatepunkti esitamine iseenesestmõistetavana, universaalsena ja järelikult legitiimsena.

Empiiriline uuring

Artikli uurimisobjekti konstrueerimine põhineb kirjeldatud teoreetilistel eeldustel – Riigikogu liikmete seisukohavõtte etnilise alaesindatuse kohta käsitleme nende habituse väljendusena, mis peegeldab vastava partei asukohta ja sellest tulenevat huvi etnopolitiilisel võimuväljal. Meie uurimisobjektiks on mitte lihtsalt Riigikogu liikmete sisulised väited, vaid üksteisest *eristuvad* positsioonid, habitused ja seisukohavõtted, mis on määratud sisemiselt nende omavahelise distantssi ja suhtelise asendi kaudu.

Eristame Bourdieu järgedes kõigepealt kaht Riigikogu parteide etnopolitiilise vastandumise põhidimensiooni: ühelt poolt võitlus domineeriva positsiooni eest etnopolitiilisel väljal ja teiselt poolt võitlus etniliste hierarhiate säilitamise või muutmise eest. Kuivõrd parempoolsed koalitsiooniparteid esindavad Eesti etnopolitiikas domineeriva rühma positsiooni, siis eeldame, et objektiivselt on nende poliitiliseks huviks viimase paarikümne aasta jooksul väljakujunenud etniliste hierarhiate taastootmine. Vasakpoolsete opositsiooniparteide objektiivne huvi on vastupidi saada ise võimuväljal domineerivale positsioonile, kasutades selleks diskursiivset strateegiat, mis rõhutab etniliste hierarhiate sobimatust demokraatlikus kodanikeriigis. Nimetatud kaks dimensiooni ja nende raames eristatud huvid võimuväljal on aluseks järgmistele hüpoteesidele, milles järgmised on tuletatud eelmistest ning mis toovad esile alaesindatuse põhjused, mõju ühiskonnale ja riigi võimaliku sekkumise vajaduse, sidudes poolte eelistused ühtseks narratiiviks.

Hüpotees 1

- a. Kuivõrd koalitsioon on võimuvälja domineerival positsioonil ja tema huvi on *status quo* säilimine, siis tema tajuskeemid etnilise alaesindatuse põhjustega seoses rõhutavad nende individuaalset loomust (näiteks vastavad isikud ise ei taha riigibürokraatias töötada, nad ei oska eesti keelt jms), mis loob võimaluse siduda need vähemuste endiga.
- b. Kuivõrd opositsioon on võimuvälja domineeritaval positsioonil ja tema huvi on *status quo* muutumine, siis tema tajuskeemid etnilise alaesindatuse põhjustega seoses rõhutavad nende sotsiaalset ja poliitilist loomust (näiteks parteide võimuvõitlus), mis loob võimaluse siduda need võimaloleva valitsuse tegematajätmistega.

Hüpotees 2

- a. Kuivõrd koalitsioon leiab, et etnilise alaesindatuse põhjused tulenevad konkreetsete inimeste omadustest, siis tema tajuskeemide kohaselt ei ole sellel negatiivset mõju ühiskonna ja riigi kui terviku toimimisele.
- b. Kuivõrd opositsioon leiab, et etnilise alaesindatuse põhjused on sotsiaalsed, siis tema tajuskeemide kohaselt on selle mõju ühiskonna ja riigi kui terviku toimimisele negatiivne.

Hüpotees 3

- a. Kuivõrd koalitsioon leiab, et etnilisel alaesindatusel negatiivset mõju ei ole, siis tema tajuskeemide kohaselt ei ole riigil vaja sekkuda, et vähemuste esindatust suurendada.
- b. Kuivõrd opositsioon leiab, et etnilise alaesindatuse mõju on negatiivne, siis tema tajuskeemide kohaselt on riigil vähemuste esindatuse suurendamiseks vaja sekkuda.

Etnilise alaesindatuse võimalikud põhjused jaotasime oma ankeedis kahte rühma – vähemusrühma liikmete individuaalsetest tunnustest tulenevad põhjused ning laiemad sotsiaalse ja poliitilise taustaga põhjused. Intervjuude tulemused kinnitavad, et erinevused poolte seisukohavõttudes on suured, etnilise alaesindatuse põhjustena rõhutab koalitsioon opositsiooniga võrreldes palju sagedamini vähemuste oskuste ja teadmiste vähesust (koalitsiooni esindajatest toetas seda väidet 67%, opositsiooni puhul 23%) ning vähemuste endi valikut (23% ja 0%); opositsioon rõhutab palju rohkem parteide võimuvõitlust (opositsiooni esindajatest toetas seda väidet 47%, koalitsiooni esindajatest 27%) ning eestlaste eelistamist töölevõtmisel (80% ja 50%). Eriti tugevalt toob poolte erinevuse välja ankeedi küsimus: „Kas 1990ndatel toimunud eestlaste osakaalu oluline suurenemine ministeeriumide ametnikkonnas oli Teie arvates isevoolu toimunud areng või sihipärase poliitika tulemus?” Opositsiooni esindajatest peab koguni 80 protsenti seda protsessi sihipärase poliitika tulemuseks, koalitsioonist ainult 13 protsenti. Näiteks väitis üks koalitsiooni liige: *On seadusandlik raamistik ja tingimused, seadus nõuab, et riigiasutuste töötajatel on EV kodakondsus. Toimub avalik konkurss ning rahvus ei ole siin kriteerium. Seadustes, partei programmides, esinemistes – kusagil pole märke, et olukord mitte-eestlastega on sihipäraselt planeeritud.*

Küsimuses etnilise alaesindatuse võimalikust negatiivsest mõjust ühiskonna ja riigi toimimisele tõime ankeedis välja viis võimalikku mõjuvaldkonda, mis on seotud ühiskonna stabiilsusega, rahvussuhetega, riikliku julgeolekuga, reformide tulemuslikkusega ja demokraatia arenguga. Ka selle alateema puhul leidis meie hüpotees tugevat kinnitust: koalitsiooni esindajad leiavad tervikuna, et etnilise alaesindatuse negatiivne mõju on palju väiksem, kui seda arvavad opositsiooni esindajad. Protsentides väljendatuna eristuvad koalitsiooni ja opositsiooni seisukohavõttud järgmiselt: negatiivne mõju stabiilsusele 37 protsenti / 80 protsenti, rahvussuhetele 57 protsenti / 97 protsenti, Eesti julgeolekule 13 protsenti / 43 protsenti, reformide tulemuslikkusele 7 protsenti / 33 protsenti ning demokraatia arengule 53 protsenti / 96 protsenti. Näiteks väitis üks opositsiooni liige: *Mitte-eestlased tajuvad, et neid ei väärtustata, nende huvid ei ole esindatud ministeeriumides. Riigiametnikest eestlastel mitte-eestlastest kolleege praktiliselt ei ole. Toimub võõrandumine riigijuhtimisest. Tugev eristumine tuleb välja ka küsimuses, kuivõrd peavad Riigikogu liikmed sellist alaesindatust normaalseks, murettekitavaks või diskrimineerivaks. Kui opositsioon väitis sajabrotsendiliselt, et selline olukord on murettekitav või diskrimineeriv, siis koalitsioonis ei näinud selles diskrimineerimist ükski saadik, seejuures 63 protsenti vastanuist leidis, et see on murettekitav ning 33 protsenti vastas, et tegemist on normaalse olukorraga.*

Näiteks väitis üks koalitsiooni esindaja: *Kompetentsus on oluline, teised faktorid ei mõju – kõik on korras ja loomulik, nii peabki olema.*

Seoses võimaliku riigipoolse sekkumisega vähemuste esindatuse suurendamiseks esitasime ankeedis üldise küsimuse sekkumise vajalikkuse ja vormide kohta ning täpsustava küsimuse teistes riikides kasutatavate sekkumise vormide sobivuse kohta Eesti kontekstis: vähemuste parem informeerimine võimalustest töötada riigiametites, vähemuste osalemist toetav riiklik hankepoliitika Suurbritannia eeskujul, kvoodisüsteemi väljatöötamine ja rakendamine Hollandi eeskujul või avaliku sektori töökoha mitmekesisuse poliitika rakendamine Rootsi eeskujul. Väga kõnekas on vastuste erinevuse ulatus küsimuse puhul, kas riik peaks seadma selged eesmärgid ja võtma tarvitusele meetmed, et suurendada mitte-eestlaste osalust avalikus sektoris. Sellele vastas jaatavalt 80 protsenti opositsiooni esindajaist ja ainult 13 protsenti koalitsiooni esindajaist. Ka teiste riikide kogemuse ülevõtmise kohta osutusid opositsiooni ja koalitsiooni seisukohtade erinevused suureks: Suurbritannia eeskujul vähemuste osalemist toetava hankepoliitika puhul 77 protsenti ja 40 protsenti, Hollandi laadis kvoodisüsteemi rakendamise puhul 37 protsenti ja 0 protsenti ning Rootsi laadis avaliku sektori mitmekesisuse poliitika puhul 93 protsenti ja 43 protsenti.

Seega näitab analüüs, et tervikuna leidsid kõik meie hüpoteesid kinnitust. Järelikult moodustavad koalitsiooni ja opositsiooni seisukohavõtnud etnilise alaesindatuse kohta tõepoolest sisemise terviku, nagu Bourdieu teooria eeldab. Neid saab täielikult mõista vaid osana laiemast relatsioonilisest süsteemist, mis sisaldab ka teisi vastavast habitusest lähtuvaid väiteid. Sellise terviklikkuse esiletoomine, mis näitab erinevate alaesindatuse alateemadega seotud sisuliste väidete poolt sarnase funktsionaalse rolli täitmist ühe narratiivi raames, annab võimaluse minna analüüsiga edasi järgmisele tasemele, et uurida koalitsiooni ja opositsiooni sümboolse võimuvõitluse strateegia põhimehhanisme, mis on suunatud vastavalt domineeriva rühma positsiooni kinnistamisele või domineeritava rühma positsiooni parandamisele võimuväljal.

Sümboolse võimu mehhanismid

Bourdieu olulisi panuseid sotsiaalteooriasse on sümboolse võimu rolli analüüs tänapäeva ühiskondades. Näiteks toob ta esile, et postindustriaalse kapitalismi tingimustes võtab sotsiaal-majanduslike klasside eristumine üha enam staatusrühmade eristumise vormi, põhinedes rühmade erinevatel tarbimisharjumustel ja elustiilil. Need on seotud ühiskonna eri rühmade kultuurikapitali eripäraga, mitte positsiooniga tootmisprotsessis nagu industriaalühiskonna klasside puhul. Bourdieu näitab, et selline sotsiaalse kihistumise tajumise muutus müstifitseerib klassidevahelisi suhteid, mida tõlgendatakse mitte enam ühe rühma domineerimisena, mis tuleneb tema majanduskapitalist, vaid rühmade erinevate elustiilidena, mis tuleneb nende erinevast kultuurikapitalist ja selle raames väljakujunenud maitsest (Bourdieu 1984).

Etniliste rühmade suhetes Eestis toimib sellega võrreldes teatud mõttes vastupidine dünaamika – rühmade eristumine etnilise staatuse alusel on samm-

sammult kandunud üle nende sotsiaal-majanduslikesse suhetesse, s.t eestlased on aastatega muutunud suhteliselt jõukamaks ühiskonnarühmaks ja eestivenelased vaesemaks (Leping, Toomet 2008; Võormann, Helemäe 2011). Domineerivas diskursuses tõlgendatakse sellist arengut aga mitte enamusrahvuse võimu suurenemisenä, vaid vähemuste kultuurikapitali vähesusena (eelkõige nõrk eesti keele oskus). Seega võib üldistades väita, et kui majandusväljal annab domineerivale rühmale kõrgema staatuse tema majanduskapital, siis etnopolitiilisel väljal täidab sama funktsiooni kuulumine enamusrahvuse hulka, mida võib tõlgendada eraldi kapitaliliigina – etnopolitiilise kapitalina (Nugin, Hatshaturjan 2012). Samal ajal tuleb tähele panna, et domineerimise varjamise mehhanism on mõlemal juhul sarnane, põhinedes indiviidide poolt kultuurikapitali valdamise erinevuse rõhutamisel.

Sümboolse võimu olulisus postindustriaalses sotsiaalses formatsioonis

Põhjus on selles, et tänapäeva ühiskondades muutub üha olulisemaks arenguessursiks innovatsioon, mis eeldab indiviidi valikuvõimaluste avardamist, muutes domineeriva klassi võimu legitiimsuse kindlustamise ainult sunnijõuga ebaefektiivseks – see piiraks valikuvabadust. Eelmiste sotsiaalsete formatsioonide sarnaselt taastoodavad ka tänapäeva ühiskonnad sotsiaalset ebavõrdsust, s.t ebavõrdsus mingi ühe isikust mittesõltuva tunnuse alusel tekitab ebavõrdsust ka teiste tunnuste lõikes. Kuna samal ajal muutub sellist tüüpi ebavõrdsuse taastootmine üha küsitavamaks, tekib vajadus sümboolse võimu järele. Sümboolne võim varjab ebavõrdsuse sotsiaalset taastootmist, sidudes selle põhjused mitte ühiskonna korralduse või poliitiliste faktoritega, vaid domineeritava rühma mõnede liikmete madala kultuurikapitaliga. Seega pannakse sümboolse võimu kaudu vastutus sotsiaalse iseloomuga probleemide eest nõrgemale poolele, tuues esile selle mõnede liikmete individuaalse iseloomuga tunnused, mis takistavad elus edasijõudmist.

Tegemist on domineeriva rühma keskse võimustrateegiaga, millele vastandub omakorda domineeritava rühma loomult analoogne võimustrateegia: vastutus pannakse mitte domineeritavale, vaid domineerijale, tuues probleemide alusena esile sotsiaalsed või poliitilised põhjused ning asetades vastutuse nende eest täielikult võimulolevale valitsusele. Elus mängivad etnilise alaeesindatuse põhjustena oma rolli nii sotsiaalsed kui ka individuaalsed põhjused, kuid sümboolses võimuvõitluses asetatakse vastutus võimalikult suures ulatuses vastaspoolele. See ongi sümboolse võimuvõitluse olemus. Samal ajal tekib kahe poole seisukohtade kaasamisel ühte tervikpilti domineerimise ja sotsialiseerimise kui sümboolse võimu erinevate väljenduste omavahelise seose nägemise võimalus. Tervikpilt näitab, et domineerimine ei ole üdini halb ja sotsialiseerimine ei ole üdini hea, need on ühe nähtuse eri küljed, mis tulevad esile vastanduvate subjektipositsioonide võimuvõitluses.

Vastutuse veeretamine vastaspoole õlule kujutab endast poliitilist mängu, mis võtab erinevaid vorme, meie analüüsitud narratiivide kõik kolm alateemat on selle head näited. Meie uuring kinnitas hüpoteesi, et koalitsioon tajub vähemuste alaeesindatuse põhjusi nende enda kultuurikapitali vähesuse kontekstis, asetades

seega vastutuse olukorra eest neile endile. Samuti tõi analüüs välja, et koalitsiooni-parteide arvamuse järgi on vähemuste etniline alaesindatus palju väiksema negatiivse mõjuga, kui opositsiooniparteide esindajad arvavad. Ka siin on diskursiivseks võimustrateegiaks vastutuse tõrjumine, milles poolte eristumine tuleneb otseselt nende asukohast etnopolitiilisel väljal. Vastutuse tõrjumine koalitsiooni poolt eeldab võimuapologeetikat – valitsuse senise tegevuse igakülgselt heakskiitmist ning optimismi valitseva olukorra kirjeldamisel. Opositsiooni võimustrategia eeldab aga olemasoleva olukorra kirjeldamist võimalikult mustades värvides ning selle põhjal võimuloleva valitsuse senise tegevuse kriitikat.

Lõpuks toimub ka riigi sekkumise vajalikkuse tajumises samasugune sümboolne võimuvõitlus. Domineeriva rühma positsioonist võimuväljal tuleneb tema huvi *status quo*'d säilitada ning domineeritava rühma positsioonist huvi seda muuta. Sellist huvide erinevust väljendab habituste tasemel meie empiirilise uuringu tulemus, mille kohaselt kogunisti 80 protsenti opositsiooni esindajaist ja ainult 13 protsenti koalitsiooni esindajaist peab vajalikuks eestivenelaste osalust avalikus sektoris suurendada. Ka siin on mõlema poole habitused suunatud oma rühma vastutuse tõrjumisele: koalitsioon väidab, et midagi muuta ei tule, sest olukord on normaalne (seega ei ole millegi eest vastutada), opositsioon aga süüdistab probleemide olemasolus ainult võimulolevat valitsust ja nõuab temalt konkreetseid samme olukorra parandamiseks (seega vastutuse võtmist).

Bourdieu teooria edasiarendamise perspektiiv

Analüüs kinnitab Bourdieu teooriast tulenevat eeldust, mille kohaselt määrab etnopolitiilise protsessi parameetrid suures osas subjektipositsioonide paiknemine võimuväljal. Kindlasti on olemas teatud mänguruum ka toimijate individuaalsetele valikutele, mis võivad kalduda kõrvale rühma habitusest (mida ka meie analüüs näitab), kuid statistilise tendentsina realiseerub meie hüpoteesides sõnastatud subjektipositsioonide huvide loogika väga selgelt.

Mõned meie empiirilised tulemused on aga Bourdieu teooriaga tugevas vastuolus. Näiteks tõi analüüs välja, et umbes kaks kolmandikku koalitsiooniparteide esindajaist peab siiski etnilist alaesindatust murettekitavaks ning umbes pooled peavad seda negatiivseks demokraatia arengule. Sellised seisukohavõtted ei ole kooskõlas koalitsiooni objektiivsete huvidega, mis tulenevad tema positsioonist võimuväljal. Samal ajal ei ole huvidest vaba käitumine Bourdieu järgi ka põhimõtteliselt võimalik (Bourdieu, Passeron 1977). Tekib vastuolu, mis viitab vajadusele kriitiliselt analüüsida huvi mõistet Bourdieu teoorias. Ta selgitab sotsiaalse huvi olemust sageli mängu metafoori kaudu, eeldades, et kõik mängijad tahavad võita, muidu nad ei mängiks (Bourdieu 1977). Seega ei väljenda huvi toimija teadlikku valikut, vaid tuleneb lihtsalt faktist, et ta osaleb mängus, asub teatud ressursidega teatud positsioonis ning soovib võita. Selline huvi mõiste tuleneb otseselt relatsioonilisest väljateooriast: väljal eristuvatel klassidel on automaatselt erinevad huvid, mis tulenevad nende ruumiliselt ja ideeliselt eristuvast positsioonist ning on seotud võitlusega domineeriva positsiooni eest kas *status quo* säilitamise või muutmise vormis.

Sellise huvi mõiste käsitlest on kirjanduses palju kritiseeritud, Bourdieu süüdistatakse sageli reduktsionismis (Alexander 1995). Mängu metafoor ei ole ühiskonna toimimise kirjeldamisel küllaldane selles mõttes, et tegeliku elu modelleerimisel ei piisa eeldusest, et kõik inimesed tahavad domineerida, sest muidu nad ei oleks selle ühiskonna liikmed. Mängu metafoor toob küll esile konflikti ja võitluse dimensiooni, mis on sotsiaalses elus kindlasti oluline, kuid jätab kõrvale koostöö dimensiooni, muutes kogu mudeli teatud mõttes poolikuks. Seega ei saa pidada õigustatuks huvi mõiste taandamist vastava subjektipositsiooni puhtformaalsele asukohale võimuväljal ja näha selles sotsiaalset fakti dürkheimlikus mõttes; huvi mõistet tuleks käsitleda pigem sisulise väärtuskategoriana, nagu tegi näiteks Max Weber.

Huvi käsitlese puudustest tulenevalt väärrib kriitikat ka Bourdieu sümboolse võimu käsitlese ühekülgsus: domineerimist kui sümboolse võimu väljendust tuleks näha mitte sotsiaalsete protsesside „esmaliigutajana”, millest kõik muu tuleneb, vaid pigem omakorda osana laiemast tervikust. Vastupidi oma väljateooria relatsioonilistele eeldustele käsitleb Bourdieu domineerimist etteantuna (seega substantiaalselt), eeldades, et domineeriva rühma tegevuses ei saa põhimõtteliselt olla muid motiive peale enda kehtestamise. Relatsioonilise lähenemise seisukohalt on sümboolne võim mitte lihtsalt etteantud ja ühekülgne domineerimissuhe, vaid kahepoolne, domineerimise ja sotsialiseerimise sattumuslik ja dünaamiline suhe. Sümboolne võim on nähtus, mille puhul domineerimine ja sotsialiseerimine moodustavad selle kaks teineteist täiendavat elementi, need on ühe mündi kaks külge või võimalike tegevuste skaala äärmuspunktid, mis ei eksisteeri isoleerituna, vaid konstitueerivad teineteist (Boltanski 2011, 98). Küsimusele, kas mingil konkreetset juhul on valdav pigem domineerimine või sotsialiseerimine, tuleb vastata empiirilisel – seda ei saa otsustada *a priori*. Bourdieu lähenemise puudus on selles, et ühelt poolt peab ta sotsiaalse välja teoreetilise mudeli konstrueerimisel oluliseks toimija habituse kaasamist uurija poolt, kuid sümboolse võimu mõiste konstrueerimisel teeb ta seda poolikult, s.t võtab omaks küll domineeritava rühma habituse genereeritud tegelikkuse tõlgenduse, mille kohaselt sümboolne võim väljendub domineeriva rühma poolt domineerimissuhte kehtestamises, kuid ei arvesta domineeriva rühma habituse genereeritavat tõlgendust, mis rõhutab sümboolse võimu sotsialiseerimise funktsiooni.

Toodud kriitika taustal tekib küsimus, miks üldse Bourdieu mõisteraamistikku kasutada, kui see toob esile vaid pooliku tõe. Põhjuseks on asjaolu, et meie uuring ei tekkinud tühjale kohale, vaid põhineb eelmistel empiirilistel uuringutel, mis kinnitavad domineerimissuhte mäekõrgust ülekaalu. Domineeriva rühma diskursuses konstrueeritakse meie ja nemad vahele piir, mida vähemustel ei ole põhimõtteliselt võimalik ületada, s.t Eesti parempoolne etnopolitiika nõuab kahte vastukäivat asja – ühelt poolt kutsub vähemusi üles integreeruma, teiselt poolt seab tegelikule integreerumisele ületamatuid diskursiivseid piire (Kruusvall *et al* 2009).

Must klaaslagi on meie toal

Tervikuna kinnitab meie uuring, et poliitikute erinev nägemus etnilisest alaesindatusest tuleneb suures osas võimuvälja objektiivsest struktuurist ja nende

asukohast selles. Riigikogu koalitsiooni objektiivne asukoht võimuväljal taastoodab sotsiaalse tegelikkuse tajusid ja klassifikatsioone, mis asetavad vastutuse vähemuste alaesindatuse eest neile endile. Opositsiooni objektiivne asukoht etnopolitiilisel väljal, mis eeldab võitlust oma positsiooni parandamise eest, määrab ära habituse, mille kohaselt tuleks etnilist alaesindatust mitte õigustada, vaid tunnistada, ning sellest tulenevalt on tema diskursiivseks strateegiaks panna vastutus kõikvõimalikes probleemides võimulolevale valitsusele.

Samal ajal ei ole nimetatud seaduspärasuste puhul tegemist loodusseadustega, vaid tendentsidega, s.t toimijate tegevuses on ruumi improvisatsioonile ning laiemas plaanis ka süsteemi kui terviku muutmisele. Selle selgitamiseks sobib klaaslae metafoor, mis toob hästi esile sümboolse võimu kaks funktsiooni – domineerimise ja sotsialiseerimise – ning nende vahetõrgete kaudu ka Eesti etnopolitiika muutumise potentsiaali. Klaaslae fenomen tähendab, et formaalsete reeglite järgi ei tohiks vähemuste sotsiaalsel mobiilsusel nende vähemuse staatusest tulenevaid takistusi olla, kuid kogemus näitab, et tegelikult need siiski eksisteerivad. Klaaslae funktsioon ongi tekitada illusioon, et vähemuste mobiilsus on võimalik. Sellise illusiooni olemasolu näitab domineeriva rühma sümboolse võimu tugevust: kui see on piisavalt tugev, siis illusiooni usutakse, kui nõrk, siis ei usuta. Meie analüüs kinnitab, et Eesti etnopolitiikas ei ole klaaslagi enam isegi koalitsiooni enda jaoks täiesti läbipaistev, sest enamik selle liikmeid peab alaesindatust murettekitavaks, kusjuures opositsiooni arvates on klaaslagi juba peaaegu läbipaistmatu. Kui pildile tuua ka vähemusrühm ise, kelle arvamused ei põhine võimuvõitluse loogikal, vaid vahetul elukogemusel, siis viimaste aastate uuringud kinnitavad üheselt, et tema jaoks on klaaslagi suisa must, s.t illusioone enam ei ole ning Eesti parempoolse valitsuse sümboolne võim venekeelse vähemuse üle on muutunud peaaegu olematuks.

On tekkinud olukord, mida Bourdieu tähistab mõistega *hysteresis*: domineeriva rühma habitus ja sotsiaalne väli on muutunud mittesünkroonseks, s.t sotsiaalne väli on viimastel aastatel mitmete faktorite mõjul kiiresti edasi arenenud, kuid domineeriv habitus on jäänud pärast selle põhijoonte väljakujunemist 1990. aastate algul suures plaanis samaks. Sellisel ebakõlal on põhimõttelised tagajärjed ühiskonna ja riigi vahetõrgetele – mida nõrgem on sümboolne võim, seda enam peab valitsus oma vähemuspoliitikas toetuma sunnijõule. Globaliseerivas innovatsioonile orienteeritud maailmas jääb selline juhtimise tüüp üha enam ajale jalgu, efektiivne valitsemine eeldab riigi ja ühiskonna vahel pigem võrgustiku tüüpi suhteid. Seega on kaks võimalust: kas domineeriv habitus kohaneb sotsiaalsel väljal toimunud kiirete muutustega, toetades sellega Eesti ühiskonna sisemist stabiilsust, arengupotentsiaali ja nende kaudu lõppkokkuvõttes ka riigi jätkusuutlikkust, või jätkab jõupositsioonilt ponnistamist. See on Eesti jaoks eksistentsiaalne valik.

1 Artikkel on valminud Euroopa Liidu teadus- ja arendustegevuse 7. raamprogrammi projekti „Transition versus Transformation” (PIRSES-GA-2011-295232) raames.

Kasutatud kirjandus

Alexander, J. (1995). *Fin de Siècle Social Theory*. London: Verso.

Boltanski, L. (2011). *On Critique. A Sociology of Emancipation*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. Cambridge: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1985). The Social Space and the Genesis of Groups. – *Theory and Society*, vol 14, no 6, pp 723–744.

Bourdieu, P. (1989). Social Space and Symbolic Power. – *Sociological Theory*, vol 7, no 1, pp 14–25.

Bourdieu, P., Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.

Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ehala, M. (2009). The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia. – *Journal of Baltic Studies*, vol 40, no 1, pp 139–158.

Grenfell, M. (2008). Interest. – M. Grenfell. *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Stocksfield, UK: Acumen Publishing, pp 153–171.

Groeneveld, S., Van de Walle, S. (2010). A Contingency Approach to Representative Bureaucracy: Power, Equal Opportunities and Diversity. – *International Review of Administrative Sciences*, vol 76, no 2, pp 239–258.

Ivanov, S. (2013). Mida teha klaaslaega? – *Sirp*, 18. jaan.

Kruusvall, J., Vetik, R., Berry, J. (2009). The Strategies of Inter-Ethnic Adaptation of Estonian Russians. – *Studies of Transition States and Societies*, vol 1, issue 1, pp 3–24.

Lauristin, M., Vihalemm, P. (2009). The Political Agenda during Different Periods of Estonian Transformation: External and Internal Factors. – *Journal of Baltic Studies*, vol 40, no 1, pp 1–28.

Leping, K.-O., Toomet, O. (2008). Emerging Ethnic Wage Gap: Estonia during Political and Economic Transition. – *Journal of Comparative Economics*, vol 36, no 4, pp 599–619.

Metcalf, L. K. (1996). Outbidding to Radical Nationalists: Minority Policy in Estonia 1988–1993. – *Nations and Nationalism*, vol 2, no 2, pp 213–234.

Nugin, R., Hatshaturjan, A. (2012). Mobilizing Capitals during Transitions: The Stories of Toomas and Nikolai. – A. Aarelaid-Tart, L. Bennich-Björkman (eds). *Baltic Biographies at Historical Crossroads*. London, New York: Routledge Taylor, Francis Ltd, pp 163–182.

Rannut, M. (2013). Mida teha keelepuudega? – Sirp, 8. veebr.

Roose-Reinthal, A. (2010). Avaliku teenistuse etniline esinduslikkus – Eesti perspektiiv. Magistritöö. Tartu Ülikooli õiguse instituut.

Ruutsoo, R. (2002). Discursive Conflict and Estonian Post-Communist Nation-Building. – M. Lauristin, M. Heidmets (eds). *The Challenge of the Russian Minority: Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Tartu: Tartu University Press, pp 31–54.

Saarts, T., Lumi, O. (2012). Parteipoliitika. – Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011. Koost R. Vetik. Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 186–244.

Semjonov, A. (2002). Estonia: Nation-Building and Integration-Political and Legal Aspects. – P. Kolstø (ed). *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies: The Cases of Estonia and Moldova*. Rowman and Littlefield Publishers, pp 105–157.

Smith, G., Law, V., Wilson, A., Bohr, A., Allworth, E. (1998). *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands*. Cambridge: Cambridge University Press.

Steen, A. (2006). Accessioning Liberal Compliance? Baltic Elites and Ethnic Politics under New International Conditions. – *International Journal on Minority and Group Rights*, vol 13, no 2–3, pp 187–207.

Vetik, R. (1993). Ethnic Conflict and Accommodation in Post-Communist Estonia. – *Journal of Peace Research*, vol 30, no 3, pp 271–280.

Vetik, R. (2012). Rahvuspoliitika. – Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011. Koost R. Vetik. Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 109–143.

Vetik, R. et al (2010). Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2010. Tallinn: Kultuuriministeerium.

Vihalemm, T. (2008). Keeleoskus ja hoiakud. – R. Vetik et al. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2008. Integratsiooni Sihtasutus ja Rahvastikuministri Büroo. – http://www.meis.ee/raamatukogu?book_id=196 (23.11.2011).

Vöormann, R., Helemäe, J. (2011). Income inequality. – R. Vetik, J. Helemäe (eds). *The Russian Second Generation in Tallinn and Kohtla-Järve: The TIES Study in Estonia*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp 119–142.